

Judith Butler lietuviškai: vargas dėl vertimo

NIDA VASILIAUSKAITĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir kultūros studijų katedra, Trakų g. 1, 01132 Vilnius
El. paštas nida.vasiliauskaite@vgtu.lt

Straipsnyje detalai analizuojamas neseniai pasirodęs fundamentalaus Judith Butler veikalas *Gender Trouble* (1990) vertimas į lietuvių kalbą, iki šiol taip ir nesulaukęs deramo kritikų dėmesio. Siekiama pertraukti šią nusistovėjusią blogus filosofinių tekstų vertimus gaubiančios tylos praktiką kaip žalingą klasikų recepcijai, filosofavimui lietuviškai, akademinio vertimo ir pasitikėjimo moksliniu redagavimu kultūrai, kartu tikintis, kad išsamus susipažinimas su filosofinio vertimo trūkumais ugdytų netoleranciją jiems ir padėtų ateityje išvengti panašių klaidų.

Raktažodžiai: feminizmas, filosofija, lytis, tapatybė, vertimas

ĮŽANGA

2017-aisiais, remiamas Lietuvos kultūros tarybos, pagaliau pasirodė ilgai lauktas epochinės lyčių ir kultūros studijoms Judith Butler¹ knygos *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (1990) vertimas. Knygos, kurią „reikėjo“ išversti, o kartu būgštauta – kas galėtų? Ir kaip, net nestokojant nei dalykinės kompetencijos, nei gerų norų, tą padaryti, mat specifinė terminija ir lingvistiniai eksperimentai nežadėjo lengvai atsiverti lietuviškai. Tokiomis aplinkybėmis, net ir nelabai pavykęs bandymas, yra sveikintinas, tad kolegų pastangų įvertinti jo kokybę viešumoje nesimatė – tik kuklūs pasidžiaugimai „pozityviu reiškiniu“².

Yra riba, kurią peržengęs vertimas tampa jau nebe „kritikuotinu“, „turinčiu trūkumų“ ar „prastu“, bet nebeatpažįstama originalo deformacija: skaitytojas gauna labai neadekvatų įspūdį apie jame dėstomus dalykus, o sintaksės ir stilistikos chaosą palaiko autoriaus/ės „nuopelnu“ (ir, geriausiu atveju, priskiria gluminančiam „minties sudėtingumui“, nors „mintis“ – visai niekuo dėta). Šis atvejis, deja, kaip tik toks: pažintis su J. Butler „socialinės lyties“ (*gender*) teorija tiesiog neįvyks, tik pasės daugybę nesu(si)pratimų. Priešingai populiariai J. Butler reputacijai, jos tekstai nėra filosofiški „supersudėtingi“, tiktai numato dėmesingą, atidžią, platų humanitarinį išsilavinimą turinčią auditoriją. Tokia auditorija Lietuvoje yra, todėl pasiūlyti jai gražiai įpakuotą akademinį falsifikatą yra nedovanotinai bloga tradicija: taip kenčia

¹ Autorė Lietuvoje žinoma ir siauriau, ir kur kas plačiau nei driekiasi akademinė bendruomenė: besidomintys lyčių problematika, feminizmu, LGBT aktyvizmu, „tapatybės politika“ (*politics of identity*), kultūros kritika ar performatyviais menais ją veikiausiai jau skaitė originalo kalba arba dar skaitytys.

² Aušra Kaziliūnaitė Lietuvos filosofų draugijos internetiniame puslapyje, Paulius Kukis „Šiaurės Atėnuose“, Natalija Arlauskaitė, viena vertimo mokslinių redaktorių, socialiniuose tinkluose.

visi – skaitytojai, tekstai, akademinė bendruomenė ir patys vertėjai. Kaip tik todėl manau esant verta ir būtina nudurbti kritinį darbą, nors ir praėjus keletui metų (vertimas funkcionuos kur kas ilgiau, geresnis artimiausiais dešimtmečiais nepasirodys: ne todėl, kad „nėra kam“ ar „geriau negalima“, o dėl tos paprastos priežasties, kad jis *jau yra*)³. Supratingumai, draugystės ir tariamų *ad hominismų* vengimas neturėtų tapti dirva vežėti nekompetencijai.

Straipsnį sudaro keturios dalys. Pirmojoje kritiškai aptariama vertėjos „lyčių politika“ – pasirinkimai, kaip tiksliai versti raktines J. Butler sąvokas. Antrojoje siekiama pademonstruoti reikšmingus nuolatinius minties nesupratimus (dalis jų atsiranda ir dėl keisto sprendimo nemotyvuotai savavališkai kaitaliooti, panaikinti ar „priauginti“ kabutes ir kursyvą). Trečioji skirta neatpažįstamai keičiančiai tekstą vertėjos „kūrybai“, o ketvirtoji – detali kelių atsitiktinių puslapių analizė, atskleidžianti, koku tankumu vidutiniškai pasitaiko aptariamoms įvairaus pobūdžio teksto deformacijoms, kiek daug jų – įvairialypių – bemaž kiekviena me sakinyje.

VARGAS DĖL LYTIES, VARGAS DĖL KALBOS

„Vargas dėl lyties. Feminizmas ir tapatybės subversija“ – taip vertėja Rima Bertašavičiūtė pasirinko perteikti originalią antraštės ir pagrindinio J. Butler koncepto (*gender*) polisemiją. Skaitytojas, nesusipažinęs su tekstu, net gana gerai mokėdamas anglų kalbą, veikiausiai nelabai žinos, ką daryti su „gender trouble“, tačiau mintis susigundyti atsiversti interneto senieną „Angloną“, paieškoti ten atskirai šių žodžių reikšmių ir jas mechaniškai sujungti, turbūt jam nekils arba bus atmesta kaip nevykusi. Vertėja, deja, panašu, kaip tik taip ir padarė. Tiesa, ji neabejotinai žino, kad, J. Butler iniciatyva, jau keliasdešimt metų anglosaksų akademinėje erdvėje įprasta skirti sąvokas *gender* ir *sex*⁴: antroji žymi „lytį“ įprasta biologine prasme, pirmoji – su biologine lytimi siejamas socialinius vaidmenis, kultūrinės normas ir lūkesčius, todėl lietuviškai paprastai verčiama „socialine lytimi“⁵. Visame tekste ši skirtis stropiai pildoma⁶.

Pernelyg stropiai, kartais mintį pertvarkant taip, kad jos tiesiog nebelieka. Pavyzdžiui, vienas ką tik minėtos dalies epigrafų – Michelio Foucault citata angliškai *The deployment of sexuality ... established this notion of sex* – lietuviškai skamba taip: „Ši biologinė lyties samprata įsteigta <...> pasitelkus seksualumą“ (2017: 46). Ką tai reiškia? Kad žmonės yra skirtingų lyčių *dėl to*, kad sumaniai „pasitelkia seksualumą“? Teisėtai paklaustų bet kuris lietuviakalbis ir, jei kartais turi išankstinių neigiamų nuostatų poststruktūralistų atžvilgiu, gautų progą jas patvirtinti: esą šie rašo beprasmybes lyg automatinis teksto generatorius; „pasitelkus seksualumą“ galima nebent užmegzti pokalbį bare, bet ne įsteigti kokią nors sampratą. Tuo tarpu M. Foucault sako štai ką: tam tikrą lyties sampratą įtvirtina kita, logiškai ir istoriškai ankstesnė, samprata – „seksualumo“ konstruktas ir jo dislokacija, t. y. panaudojimo diskurse būdai.

³ Šiaip refleksijų apie filosofinių tekstų lietuviškus vertimus (tik ne šį) viešumoje yra. Paminėsiu keletą: Asija Kovtun „Vertimas kaip loci communes projekcija“ (2012: 61–67), Dalius Jonkus „Klaidinantinis M. Merleau-Ponty knygos vertimas“ (2018: 194–196), Nerijus Stasiulis „Keletas pastabų dėl veikalo *Gamtos filosofija* ir jo skyriaus vertimo“ (2016: 96–100) ir „Dėl M. Hedeggerio veikalo *Būtis ir laikas* vertimo“ (2018: 118–129).

⁴ Šią skirtį J. Butler vėliau pati tam tikru mastu delegitimavo knygoje *Undoing Gender* (2004), bet *Gender Trouble* kontekste tai neaktualu.

⁵ Audronė Žukauskaitė dar 2002-aisiais „gender“ vertė „gimine“, tačiau, mano manymu, toks variantas – nepriimtinas, kadangi visiškai nenumato J. Butler implikuojamo turinio ir atsiranda asociacija su gramatine gimine ar giminytės ryšiais, *kinship*.

⁶ Plg. pirmos dalies antraštė – „Biologinės lyties, socialinės lyties ir geismo subjektai“ (originalė – „Subjects of Sex/Gender/Desire“).

Kitas reprezentatyvus pavyzdys: „Psichoanalitinėje kritikoje *subjekto* konstravimas (o sykiu gal ir substancijos iliuzija) aiškinami pagal normatyvinių santykių tarp socialinių lyčių matricą“ (98). Originale: „The psychoanalytic critique succeeds in giving an account of the construction of „the subject“ – and perhaps also the illusion of substance – within the matrix of normative gender relations“ (1999: 38)⁷. Turėtų būti – „normatyvinių lyčių santykių matricoje“. Būdvardis „socialinė“ čia perteklinis: kalbama juk apie normatyvumą, vadinasi, ne apie biologinę sandarą. Beje, tai ne vienintelė šio sakinio „bėda“: J. Butler sako, kad psichoanalitinė kritika įtikinamai parodo, kaip normatyvinių lyčių santykių matricos viduje konstituojasi „subjektas“ (ir, ko gero, „substancijos“ idėja), kad, vadinasi, jis yra logiška šio lyčių supratimo implikacija, vertėja – kad psichoanalitinė kritika aiškina (*bando* paaiškinti, nežinia, kiek adekvačiai ir sėkmingai, ir nežinia, kodėl) subjekto radimąsi pasitelkdama išorinę individo sąmonei normatyvinių lyčių viziją.

Ir dar: „<...> apie *asmenis* mąstyti tampa įmanoma tiktai tada, kai jie apibrėžiami socialinės lyties (giminės) aspektu, vadovaujantis atpažįstamais socialinės lyties pamąstomumo standartais“ (76). Originale: „<...> „persons“ only become intelligible through becoming gendered in conformity with recognizable standards of gender intelligibility“ (22). Sklandus ir aiškus angliškas sakinytis dėl perteklinių pastangų paaiškinti virsta keista sunkiai suvokiama konstrukcija: nebuvo jame nei „socialinės lyties aspekto“, nei apibrėžimo per jį. Tuo labiau neaišku, ką reiškia „mąstyti apie asmenis“: J. Butler mintis – kad „asmuo“ kaip toks tampa suvokiamas, įsivaizduojamas, inteligibilus tik tada, kai jam priskiriama lytis, kai sąmonei jis yra „jis“ arba „ji“ (lydimi atitinkamų kultūrinių lūkesčių), ši prielaida yra mūsų „asmens“ sąvokos sąlyga. Iki tol nėra jokio „asmens“, kurį būtų galima „apibrėžti pagal“ atskirai egzistuojančius „socialinės lyties pamąstomumo standartus“. J. Butler teigia, kad standartai, kuriais mąstoma, patys jau yra *gendered*, o ne kad esama standartų, skirtų apmąstyti socialinę lytį. Prie skliausteliuose įterptos „giminės“ vertėja deda išnašą, kad čia J. Butler esą žaidžia „gender“ polisemija, nes tas pats žodis reiškia gramatinę giminę. Ne, nežaidžia, ir anglų kalbos specifika, skirtingai nei lietuvių, kaip tik nenumato gramatinės giminės kaip pamąstomo sąlygos.

Žaidžia nebent pati vertėja, užsiimdama kažkuo panašiu į „gramatinį feminizmą“: visais atvejais, kai kalbančio, rašančio, mąstančio ar aptariamo hipotetinio veikėjo lytis tekste nefiksuoja arba sakinytis yra beasmenis, įveda moteriškąją gramatinę giminę, sąmoningai užimdama feministinę poziciją „atstatyti istorinę [moterų ignoravimo] neteisybę“ ir, matyt, darydama prielaidą, kad taip, pasinaudodama papildomais lietuvių kalbos resursais, išpildys pačios J. Butler intenciją. Maksimalus tarptautinių žodžių lietuvinimas, regis, yra antroji vertimo misija. Suliejus jas abi, atsiranda tokie sakiniai: „Užsiimant feministine kritika, reikėtų patyrinti totalizuojančius vyriškosios įreikšminimo apykaitos pareiškimus, bet sykiu likti savikritiškomis paties feminizmo daromų totalizuojančių judesių atžvilgiu“ (71). Originale „Feminist critique ought to explore the totalizing claims of a masculinist signifying economy, but also remain self-critical with respect to the totalizing gestures of feminism.“ „Masculinist signifying economy“ virsta „vyriškąją įreikšminimo apykaitą“, o „feministinė kritika“ – feministėmis.

„Signifikantas“, „signifikatas“, „signifikacija“ ar bent jau „ženklėjimas“ yra seniai prigiję *termini technici* lietuviškoje (post)struktūralizmo ir semiotikos aplinkoje, „signifikacija“ yra pažymėjimas, ženklo priskyrimas, t. y. procesas, atvirkščias „reikšmės suteikimui“, „įreikšminimui“. Ekonomija nėra tiesiog „apykaita“, o „maskulinistinė“ – tiesiog „vyriška“ (itin keistas

⁷ Nuo šiol visos J. Butler nuorodos anglų kalba – į šį leidimą.

nesupratimas tekste, kurio tema – skirtis tarp biologinių kūno parametrų ir konvencijų bei fantazijų apie juos, tarp „fizikos“ ir „filosofijos“). „Maskulinizmas“ čia – tam tikra praktinė ir teorinė laikysena, o ne „vyrų savybė“ ar „vyriškumas“; nemažiau keista (bet nuosekliai), švelniai tariant, tada ir „feministinę kritiką“ būtų versti „moteriška“. J. Butler intencija yra kaip tik priešinga: jos tekstai – programa prieš „moters“ (ir „vyro“) tapatybę, prieš pasaulėžiūrą, kurioje biologinis lyčių skirtumas automatiškai, savaime generuoja specifinę psichiką, interesus, gebėjimus ir poreikius, prieš visuomenę, padalytą į „vyrišką“ ir „moterišką“. O ne už kuo intensyvesnį tapatinimąsi, kalbant iš „moteriškų“ (užuot „vyriškų“) pozicijų.

Vengiant akivaizdaus gremėzdiškumo ir nesusipratimų, priklausomai nuo konteksto, specifikacija „biologinė“ arba „socialinė“ gali (ir dažniausiai turi) būti praleista, tad „lyti“ antraštėje (jeigu atmesime svarstytiną variantą specialioje literatūroje *gender* apskritai neversti: kai lietuvinimas labiau klaidina nei padeda, racionalu jo atsisakyti) galima pateisinti, tačiau ne „vargą“, ne „dėl“ ir ne „su“. Ne lyčių dimorfizmas, ne lyties „turėjimo“ faktas, ir ne vienoks ar kitoks faktinis santykis su juo J. Butler yra „vargo“ šaltinis – tai ne objektas su kuriuo ar dėl kurio kažkas daroma („vargstama“), o pati lyties samprata (*gender*), mentalinis darinys, yra painus, keblus, iš esmės problemiškas ir problemas, nesusipratimus, nenuoseklumus nepaliaujamai generuojantis dalykas (*a trouble*). „Vargas“ J. Butler mintį subuitina, obfuskuoja ir perkelia į nesusijusius semantinius laukus (plg. „vargas dėl proto“).

KABUTĖS, KURSYVAS IR MINTIES NESUPRATIMAS

Priklausomai nuo prasminių niuansų, J. Butler akcentuojamus žodžius ir frazes išskiria kabutėmis arba kursyvu. Vertėja tuos niuansus ignoruoja ir kabutes keičia kursyvu, sulygindama autorinio kursyvo ir autorinių kabučių atvejus, bet kartais kai kurias kabutes palieka, nors kitoje analogiškoje situacijoje – naikino. Pavyzdžiui: „Mobilizing the distinction between what is „before“ and what is „during“ culture is one way to foreclose cultural possibilities from the start“ (100) pertvarko taip: „Išjudinti skirtį tarp to, kas yra *prieš* kultūrą, ir to, kas vyksta „jos metu“, – tai vienas iš būdų jau nuo pradžių užkirsti kelią kitoms kultūros galimybėms“ (186). Simetriškos laiko kategorijos „iki [kultūros]“ ir „tuo metu“ kažkodėl atskiriamos, vieną pervedant į kursyvą, kitą – paliekant kabutėse; taip dar paryškinant savavališkai įsivestą dvi-prasmybę prielinksniu „prieš“, nes „prieš kultūrą“ greičiau bus suprasta ne (Butler numatyta) laiko, o priešiško (*against culture*) prasme.

Sekantis⁸ sakinys: „The „order of appearances“, the founding temporality of the account, as much as it contests narrative coherence by introducing the split into the subject and the *fêlure* into desire, reinstates a coherence at the level of temporal explosion“ / „*Atrodymų tvarka* – tai tą aiškinimą grindžiantis laikiškumas, kuris per laikinio išdėstymo seką vėl įsteigia rišlumą, kad ir priešindamasis pasakojimo rišlumui, į subjektą įkaldamas pleišta, o į geismą – *fêlure*“. Kabutės išskiria „order of appearances“ kaip sąvoką, kurios J. Butler nelaiko savo žodyno dalimi, jų funkcija – parodyti autorės distanciją. Pakeisti jas kursyvu – sunaikinti šią distanciją ir kartu perkelti frazę į visai kito pobūdžio svetimumo lygmenį – tą, kuriuo kursyvu tekste atskiriami kitos kalbos (šiuo atveju, prancūzų) žodžiai.

Nors „pamestos“ kabutės – palyginti menkiausias vertimo trūkumas. *Order of appearances* – ne „atrodymų“, o regimybių (filosofine regimybės priešpriešos tikrovei prasme) tvarka; *narrative coherence* – ne šiaip „rišlumas“, o „naratyvinis rišlumas“, kurį ta regimybių tvarka

⁸ Sąmoningai vartojau lietuvių kalbos prižiūrėtojų bandomą išgyvendinti „sekančias“, kadangi „sekančios“ – ne bet koks „kitas“, o pirmas tolimesnėje „kitų“ eilėje.

sutrikdo „perskeldama subjektą“, užuot „įkalusi [į jį] pleišną“ (bereikalinga grubi metafora), ir vėl [kitaip] atkuria išsprogindama [subjektą] laike (o ne „per laikinio išsidėstymo seką“). Šis sakinytis nėra – kaip susidaro išpūdis lietuviškai – „atrodymų tvarkos“ apibrėžimas, juo aiškinama ne kas yra „regimybės tvarka“, o ką ji „daro“ diskursui ir subjektui.

„Jei nesigriebiama *asmens, biologinės lyties ar seksualumo* (tai leistų išvengti galios ir diskursinių santykių, produkuojančių ir reguliuojančių šių sąvokų pamastomumą, matricos), tai kaip, kalbant apie tapatybę kaip apie konstrukta, yra galimi inversija, subversija ir perstūmimas?“ (104–105). Angliškai: „If there is no recourse to a „person“, a „sex“, or a „sexuality“ that escapes the matrix of power and discursive relations that effectively produce and regulate the intelligibility of those concepts for us, what constitutes the possibility of effective inversion, subversion, or displacement within the terms of a constructed identity?“ (42). Panaikinus kabutes, kyla pagunda griebtis tiesiai už asmens ir jo seksualumo. O J. Butler kalba apie sąvokas, jos mintis: „Jeigu neįmanoma grįžti prie „asmens“, „lyties“ ar „seksualumo“ sąvokų išvengiant tos galios ir diskursyvinių santykių matricos, kuri efektyviai gamina ir reguliuoja mums patį šių sąvokų suprantamumą, tai kaip galima efektyvi inversija, subversija ar perkėlimas (tapatybę laikant konstruktu)?“

Dar vienas iškalbingas pavyzdys: „The parodic repetition of „the original“ <...> reveals the original to be nothing other than a parody of the *idea* of the natural and the original“ (41) – „Parodijinė *originalo* kartotė <...> atskleidžia, kad originalas yra ne kas kita kaip prigimtinumo ir originalumo *idėjos* parodija“ (103). „Originalas“ išskiriamas tokiu pat būdu, kaip „idėja“, nors J. Butler skyryba – skirtinga ir nėra jokios priežasties jos intencijos neišsaugoti. Iš čia kyla susiję nesu(si)pratimai: „a parody of the idea of the natural and the original“ – ne „prigimtinumo ir originalumo idėjos parodija“, o parodija idėjos, kad [apskritai] esama natūralių [savaiame atsirandančių] ir neįmanomų pakartoti dalykų. Ne „originalumo idėjos“, o idėjos, kad esama originalo. Tai todėl žodį „idėja“ J. Butler išryškina kursyvu, kuri vertėja ignoruoja kaip teksto puošmeną ir, ignoruodama, nesupranta sakinio konstrukcijos. Lietuviškas vertimas sako kažką migloto ir sunkiai suvokiamo, o J. Butler mintis labai paprasta: tas faktas, kad „originalą“⁹ galima pakartoti, taip pat jį parodijuoja (išjuokia jo pretenzijas į autentiškumą kaip nepagrįstas), dar daugiau – parodo, kad pats „originalas“ ir yra autoparodija. Tai todėl „originalas“ parašytas kabutėse: jis *netikras* originalas, tikro (pasak Butler) apskritai nėra. Tuo tarpu žodis *idėja* išskirtas kursyvu: tuo rodoma ne kad idėja yra kažkokia netikra, o kad prasminis kirtis frazėje tenka būtent šiam žodžiui.

KŪRYBA¹⁰

Kai kurie žodžiai ar frazės tiesiog pakeičiami kitais. *Challenge* virsta *change* ir vėl nesuprastame sakinyje: „<...> the semiotic <...> assumes its specificity within the terms of a hierarchy immune to challenge“ (102) / „<...> semiotinė plotmė <...> įgyja konkretumą hierarchijoje, kuri atspari pokyčiams“ (190). J. Butler čia sako, kad semiotinė plotmė tampa būtent semiotinė tik inkorporuota į nekvestionuojamą hierarchiją, o ne kad hierarchijoje ji sukonkretėja. „Prielaida“ – „nuostata“, „implicitiškai“ – „netiesiogiai“, „kitaip“ – „priešingai“: „The *presumption* of a binary gender system *implicitly* retains the belief in a mimetic relation of gender to sex whereby

⁹ Pradiniu ir vieninteliu tikru, autentišku laikomą variantą: originalo kartojimai – *ex definitione* yra bevertės kopijos.

¹⁰ Kūrybingumo vertime temą nagrinėja Tomo Kačerausko straipsnis „Ar vertimas – kūrybos industrijų veikla?: M. Heideggerio vertimo atvejis“ (2011: 98–107). Kitur jis taip pat gina tezę, kad tikslus filosofinio teksto vertimas neįmanomas ir netgi žalingas (2012: 51–59).

gender mirrors sex or is otherwise restricted by it“ (6) / „Laikantis *nuostatos*, kad socialinių lyčių sistema esti binarinė, *netiesiogiai* išlaikomas įsitikinimas, jog socialinę lytį su biologine sieja mimetinis santykis ir dėl to socialinė lytis atspindi biologinę arba, *priešingai*, biologinė apriboja socialinę“ (57, abiejose citatose kursyvai mano – NV). Kaip žinome, „implicitiškai“ reiškia „neparodytai, garsiai neišsakytai, tylomis“, filosofiniuose tekstuose ši sąvoka vartojama norint pasakyti, kad kažkokia mintis nepastebimai glūdi po kita, kaip pastarosios būtina (taigi, *tiesioginė*) prielaida, jos antonimas – „eksplicitiškai“, *explicitly*, o ne *directly*. „Priešingai“, tiesa, yra viena iš žodynių „otherwise“ reikšmių, tačiau čia – ne tas atvejis: J. Butler rekonstruojamas implicitinis įsitikinimas numato, kad socialiniai [su lytimi siejami] lūkesčiai bei normos atspindi anatominę lyties faktą arba yra jo ribojami; ne kad ribojimas yra priešingas atspindėjimui (santykis čia *tas pats*, tik aptartas kitais žodžiais ar iš kitos pusės, o ne *priešingas*).

Kitur nebuvusi „prielaida“ atsiranda, tačiau ne vietoje kažko panašaus į „nuostatą“, bet vietoje „implikacijų“, t. y. sakinio prasmė tampa jau akivaizdžiai nebe ta: „<...> in this sense, Rubin recognizes the misogynist implications of Levi-Strauss’s notoriously nondiachronic structuralism“ (95–96) / „Šia prasme, Rubin pripažįsta, kad liūdnei pagarsėjęs nediachroninis Levi-Strausso struktūralizmas remiasi mizoginiškais prielaidomis“ (181). J. Butler teigia, kad ne struktūralizmo prielaidos yra mizoginiškos, o loginiai sekmenys. Dar daugiau: struktūralizmas jai – ne „liūdnei pagarsėjęs“, o „kaip žinome, nediachroninis“ (*notoriously* – prievoksmis).

„Prasmė“ (*meaning*) tampa „reikšmė“: „Sociological discussions have conventionally sought to understand the notion of the person in terms of an agency that claims ontological priority to the various roles and functions through which it assumes social visibility and meaning“ (22) / „Sociologinėse diskusijose asmuo paprastai būdavo suvokiamas kaip veikimas (*agency*), pretenduojantis į ontologinę pirmenybę įvairių vaidmenų ir funkcijų, per kurias tampa socialiai regimas ir turintis reikšmę, atžvilgiu“ (76). „Konvenciškai“ vertėja lietuviškai „paprastai“, nors šios sąvokos – netapačios, o J. Butler tekste svarbūs visi prasminiai niuansai: jų neprarasti – kur kas aktualiau, nei patriotiškai kariauti su tarptautiniais žodžiais¹¹. *Agency* – feministinės literatūros *terminus technicus*, jį lietuivinti tuo labiau nedera, bent jau tikrai ne kaip „veikimą“, mat „veikimas“ reiškia procesą, frazė „asmuo kaip veikimas“ numato nebuvimą asmens kaip veikėjo, o *agency* – atvirkščiai, kaip tik ir yra toji „asmens kaip veikėjo“, sąmoningo, savarankiško savo veiksmų ir vaidmenų šaltinio ir koordinatoriaus (*tą* reiškia ontinis pirmumas), instancija. Būtent tokia asmens samprata – konvencinė sociologinėse diskusijose, į kurias čia pat, aiškindama ir išskleisdama, ką tiksliai „agency“ numato, referuoja J. Butler. Nepagauti šios minties – tai nepagauti, su kuo ir kodėl J. Butler polemizuoja ne tik šiame sakinyje, bet ir visame teoriniame darbe.

Nepagauti vertėjai pavyksta taip pat ir svarbių literatūrinių bei filosofinių aliuizijų¹². Paminėsiu tik keletą. Pavyzdžiui, pirmosios knygos dalies trečio skyriaus pavadinimas „Gender: The Circular Ruins of Contemporary Debate“ verčiamas „Socialinė lytis: užburta nesibaigiančių diskusijų ratas“. Neatpažinta ir sunaikinta nuoroda į Jorge Luis Borgesą: *The Circular Ruins* – trumpo apsakymo pavadinimas (Borges 2013 [1940]; lietuviškai „Griuvėsių ratas“, Borges 2000). *The Circular Ruins* – ne folklorinė kalbos figūra („užburta ratas“), o labai konkreti vieta, kurioje J. L. Borgeso magas kuria Golemą, o J. Butler – „vieta“, kurioje

¹¹ Nuosekliai kariaujant, reikėtų išradinėti būdus sulietuvinti taip pat ir „sociologines“, ir „diskusijas“, ir „ontologines“, ir „funkcijas“ – laimėtas būtų tik dar didesnis nesuprantamumas.

¹² Tokiais atvejais padėti turėtų mokslinis redagavimas, bet kažkodėl nepadėjo.

„vyras“ analogiškai magišku būdu kuria „moterį“ kaip savo „kitą“. Arba Julijos Kristevos citatos fragmentas „Heraclitus's flux, Epicurus's atoms. The whirling dust of cabalistic, Arab and Indian mystics <...>“ (112) perteiktas taip: „Herakleito tėkmė, Epikūro atomai, sūkuriojančios kabalos dulkės, arabų ir indų mistika <...>“ (204). Ne „kabalos dulkės“ (kokios „kabalos dulkės“?!) turima minty, o „dulkių sūkurys“ – kabalistų, arabų ir indų mistikų pamėgta materijos metafora.

ATSITIKTINIŲ PUSLAPIŲ ANALIZĖ

Tipiškas vertėjos pastangomis atsiradusio chaoso ir daugiasluoksnių teksto deformacijų pavyzdys: „Jei socialinė lytis – tai biologinės reikšmės, kurias įgyja biologinę lytį turintis kūnas, tai niekaip negalima teigti, kad socialinė lytis koku nors būdu išsina iš biologinės“ (56). Originalė: „If gender is the cultural meanings that the sexed body assumes, than a gender cannot be said to follow from a sex in any one way“ (6). Vėl ne reikšmės, o prasmės, bet, pirmiausia, J. Butler jos – ne biologinės, o kultūrinės¹³. Antra, keista gremėzdiška konstrukcija „biologinę lytį turintis kūnas“ numato, kad biologinė lytis – kažkas atskiriama nuo paties kūno, kurią šis gali „turėti“ arba „neturėti“, nors J. Butler tesako paprastą dalyką: kultūrinės prasmės – ne tas pat, kas gryna anatomicinė faktologija: tai anatomijos *interpretacija*. Trečia, šiuo atveju, kaip užsiminta anksčiau, apskritai nereikėtų prikašioti patikslinimų „socialinė“ ar „biologinė“ – užuot padėję suprasti, jie tik klaidina. Pakaktų versti: *jei* kūnas yra kultūriškai įprasminamas ir interpretuojamas, *tai* šios prasmės niekaip tiesiogiai iš paties kūno, jo biologinės realybės, neseka („išsina iš“ [viena lytis iš kitos? ironizuoju] – irgi netikėta vertėjos inovacija vietoje įprasto „seka“, „kyla“ ar, pagaliau, „plaukia“, nusakant loginį implikacijos ryšį).

Sakinys iš karto po šio: „Taken to its logical limit, the sex/gender distinction suggests a radical discontinuity between sexed bodies and culturally constructed genders“ / „Skirtis tarp biologinės ir socialinės lyčių, logiškai išvestas kraštutinis jos variantas leistų galvoti, kad tarp biologinę lytį turinčių kūnų ir kultūriškai sukonstruotų socialinių lyčių nėra visai jokie ryšio“. J. Butler turima minty skirtis – ne „tarp [kokių nors] lyčių“ ir ne tarp kūnų bei lyčių, o tarp prasmų ir [empirinių] faktų. *Privesta ar pratęsta iki kraštutinumo, ši skirtis numato...* – o ne „logiškai išvestas kraštutinis jos variantas“ kažką leistų ar neleistų. *A radical discontinuity* – radikalus netolydumas (pertrūkis sekoje), bet ne „visai jokie ryšio neturėjimas“: ryšys kaip tik yra, tik nutrūkęs arba dirbtinai prijungtas. Radikalai pratęsta skirtis parodo tarp anatominių faktų ir jų pagrindu subjektams priskirtų kultūrinių funkcijų esant spragą¹⁴, o ne nieko bendra nebuvimą. Vertėjai netyčia išnyksta pati ši skirtis: „a female body“ tame pačiame puslapyje virsta „moteriškuoju kūnu“ (atitinkamai „bodies of males“ – „vyriškaisiais kūnais“), t. y. J. Butler frazė, įvardijanti paprastą biologinį lyties skirtumą (*sex*), pertvarkoma į lietuvių kalboje netikėtą darinį¹⁵, kuris reiškia – jei išvis ką nors apibrėžto reiškia – veikiau kūną, „moteriškai“ sukultūrintą (rūbais, kosmetika, laikysena, gyvensena...), tokį, kuris atitinka „moteriškumo“ lūkestį (*gender*).

Antrame atsitiktiniame puslapyje: „Foucault aiškiai nepasako, koks būtent yra *reguliamo praktiku*, kuriančių biologinės lyties kategoriją, pobūdis; Wittig, panašu, mano, jog visa

¹³ Biologinių nei reikšmių, nei prasmų nebūna ir būti negali apskritai.

¹⁴ Kad tiesioginio loginio ryšio, neįvedus papildomų prielaidų, čia nėra: pvz., kad iš moters reprodukcinės anatomijos savaime nekyla buvimas aikštingai, baikščiai ar mėgstančiai geles – šios charakterio savybės atsiranda konkrečioje visuomenėje, kuri taip tą anatomiją interpretuoja, tokios laikysenos iš ja pasižyminčių tikisi.

¹⁵ Joks ilinys lietuvių kalbos vartotojas neištartų „moteriškasis kūnas“ – nei apskritai, nei situacijose, kuriuose anglakalbis sako „a female body“.

atsakomybė už šį konstravimą tenka seksualinei reprodukcijai ir jos įrankiui – privalomajam heteroseksualumui; dar kiti diskursai susiedami sukuria šią fiktyvią kategoriją dėl ne visuomet aiškių ar ne visuomet tarpusavyje derančių priešasčių“ (105) / „Whereas Foucault is ambiguous about the precise character of the ‚regulatory practices‘ that produce the practice of sex, and Wittig appears to invest the full responsibility of the construction to sexual reproduction and its instrument, compulsory heterosexuality, yet other discourses converge to produce this categorial fiction for reasons not always clear or consistent with one another“ (32). Leisti suprasti keliais būdais, sakyti dviprasmybę (*is ambiguous*) – ne tas pat, kaip „nepasakyti aiškiai“ (dėl mąstymo tikslumo stokos ar išsisukinėjimo). „Reguliavimo praktikos“ (originale – kabutės, vertime – kursyvas) iš tiesų kuria ne (kaip verčia R. Bertašavičiūtė) biologinės lyties kategoriją, o seksualines praktikas: žodžio „kategorija“ nėra, bet jis atsiranda, žodis „praktikos“ – yra, bet jis kažkodėl pradingsta (ir jau tikrai niekaip, niekur, niekada „praktikos“ nereiškia „kategorijų“). Heteroseksualumas – privalomas, o ne privalomasis¹⁶. Kaip kiti diskursai gali „susieti“ – nelabai aišku: *to converge* čia reiškia „susipina“, „susilieja“, „persikloja“ ar tiesiog „kartu“ sukuria kategorinę fikciją¹⁷.

Toliau ten pat: „Pats diskursinis žemėlapis, pagal kurį konstruojama socialinė lytis, yra tiek sudėtingas, jog atrodo, kad šios diskursinės ir reguliavimo struktūros susieis neplanuotai, generatyviai“ / „The very complexity of the discursive map that constructs gender appears to hold out the promise of an inadvertent and generative convergence of these discursive and regulatory structures“. Konstruoja pats diskursyvus žemėlapis (t. y. suvokimo koordinacių sistema), o ne kažkas jam išoriško, „pagal jį“ ar pasižiūrėjęs į jį. Žemėlapis yra pernelyg sudėtingas, kad išliktų vienareikšmiškas, todėl jo diskursyvinės ir reguliacinės struktūros galop nenumatytai generatyviai susilieja. Ar bent tokia yra mintis, kaip ją užrašė J. Butler.

Kitas sakinys: „Jei reguliuojančios fikcijos *biologinė lytis* ir *socialinė lytis* jau pačios keleriopai užginčijamos kaip reikšmės radimosi vietos, tai jas konstruojant kaip daugialypes galima sugriauti jų kaip vienareikšmių poziciją“ / „If the regulatory fictions of sex and gender are themselves multiply contested sites of meaning, then the very multiplicity of their construction holds out the possibility of a disruption of their univocal posturing“. Vėl atsiranda kursyvas, šį kartą ne vietoje kabučių, bet šiaip, visai savavališkai. Vėl ne reikšmės radimosi vietos, o prasmės. Bet įdomiau, kad J. Butler pats „lyties“ konstrukcijos daugialypumas atveria galimybę suardyti „lyties“ vienareikšmiškumo pretenziją, kitaip tariant, „lyties“ konstruktas jau savaime pats yra polisemiškas, todėl tai, kas jį steigia, kartu turi potencialą ir išsprogdinti (hėgeliškas, dialektinis momentas). Vertėjai atrodo, kad siūloma tiesiog gaminti naujas „lytis“ – ir jų pateikimas šalia kažkaip suardys ligtolinį konceptualinį paprastumą.

„Čia tikrai neketinama, vadovaujantis tradiciniais filosofiniais terminais, brukti socialinės lyties *ontologiją*, kur buvimo moterimi ar vyru reikšmę nuskaidrintų fenomenologiniai terminai“ (t. p.). Originale: „Clearly, this project does not propose to lay out within traditional philosophical terms an *ontology* of gender whereby the meaning of *being* a woman or a man is elucidated within the terms of phenomenology.“ Ontologija šį kartą rašoma kursyvu, tačiau kursyvą pameta J. Butler specialiai akcentuotas „buvimas“ (*being*). J. Butler patikslinimas, kad, ne, ji neketinanti čia išdėstyti lyties ontologijos tradiciniais filosofiniais terminais ar naudoti

¹⁶ „Compulsory heterosexuality“ yra fundamentalus feministinių ir *queer* teorijų terminus *technicus*, skirtas paženklinti faktui, kad heteroseksualumas dabartinėse Vakarų visuomenėse suvokiamas kaip „privalomas“, t. y. indikuojantis asmens sveikumą ir normalumą, o įvardžiuotinė forma („privalomasis“) numato, kad kalbama apie kažkokį specifinį heteroseksualumo porūšį.

¹⁷ Ne „fiktyvią kategoriją“, bet šis nuokrypis nuo originalo palyginti nedidelis.

fenomenologijos resursų, lietuviškai virsta pažadu „nebrukti“ (tarsi tradicinė filosofinė terminija galėtų būti panaudota tik „brukant“). Ir dar vienas sakinyš iš karto po šio: „Laikomasi prielaidos, kad *buvimas* socialine lytimi – tai *padarinys* (*efektas*), genealoginio tyrimo, kuris ontologiniu režimu nužymėtų politinius jos konstravimo parametrus, objektas“ / „The presumption here is that the „being“ of gender is *an effect*, an object of a genealogical investigation that maps out the political parameters of its construction in the mode of ontology“. Dabar „buvimas“ kabutes iškeičia į kursyvą ir tampa vienodai išskirtas su „padariniu“, kuris originaliai ir buvo rašomas kursyvu. Tačiau J. Butler kalba ne apie „buvimą socialine lytimi“, o apie „lyties“ (kaip socialinio konstrukto) būtį, kuri, esą, yra *efektas*, padarinys ar pasekmė (o ne pirminė realybė), taigi, objektas genealoginio tyrimo, kuris atsektų, kaip „lytis“ buvo politiškai sukonstruota, ir išdėstytų ontologiniais terminais.

Trečio atsitiktinio puslapio radiniai: „Kitur ji leidžia suprasti, kad nefalocentrinės erotiškumo apykaitos skalsa ir plitimas išsklaidys biologinės ir socialinės lyčių bei tapatybės iliuzijas“ (19) / „In other contexts, she suggests that the profusion and diffusion of a nonphallocentric erotic economy will dispel the illusions of sex, gender, and identity“ (81). Pirmiausia, bereikalingas supaprastinimas: „kituose kontekstuose“ – ne tiesiog „kitur“. Čia pat ir kur kas rimtesnis: „erotinė ekonomija“ tampa „erotiško apykaita“¹⁸, perteklius ir išsklaida – „skalsa ir plitimu“, o ir ne ekonomijos ar „apykaitos“ difuziją (ką tai galėtų reikšti?) J. Butler cituojama M. Wittig turi minty, bet [prasmės] difuziją ir perteklingumą pačioje „nefalocentrinėje erotinėje ekonomijoje“. Ši ekonomija esą išsklaidys iliuzijas, kad socialiai, o ir fiziškai, egzistuoja stabili lytis bei [jos pagrindu] tapatybė: taip skambėtų, jei būtų pasistengta suprasti adekvačiai ir perteikti aiškiai.

Sakiniu aukščiau M. Wittig „vis pareiškia, jog, nuvertus nuo sosto privalomąjį heteroseksualumą, bus apvainikuotas tikrasis *asmens*, nusimetusio/s lyties grandines, žmoniškumas“. Angliškai ji kur kas mažiau poetiška: „<...> she claims that the overthrow of compulsory heterosexuality will inaugurate a true humanism of „the person“ freed of the shackles of sex“. Ir „humanism“ – „humanizmas“, o ne „žmoniškumas“. Sakiniu žemiau: „Gindama *kognityvinį subjektą*, Wittig, panašu, neturi jokių metafizinių priekaištų hegemoniniams įreikšminimo (signifikacijos) ar reprezentacijos režimams; netgi atrodo, kad subjektas, turėdamas savybę save apibrėžti, lesbietės pavadinimu reabilituoja egzistencinio pasirinkimo veikėją <...>“ / „In her defence of the „cognitive subject“, Wittig appears to have no metaphysical quarrel with hegemonic modes of signification or representation; indeed, the subject, with his attribute of self-determination, appears to be the rehabilitation of the agent of existential choice under the name of the lesbian <...>“. Ir vėl: „kognityvinį subjektą“ J. Butler rašo kabutėse ne todėl, kad kabutės – gražiau, o norėdama parodyti, kad tai – tam tikras konstruktas, sąvoka; kursyvas (vertėjos inovacija) atlieka kitą, prasmio akcento funkciją. Metafizinis nesutarimas – ne visai „priekaištai“, signifikacija – ne „įreikšminimas“, o (jei labai norima lietuivinti) „ženklinimas“, autodeterminacija – nors pažodžiui ir yra „gebėjimas save apibrėžti“, bet sulietuvinta praranda etines konotacijas ir ima reikšti neaišku ką. Subjektas čia ne reabilituoja „egzistencinio pasirinkimo veikėją“, bet pats pasirodo esąs juo. Tik, vėlgi, kalbama apie veikėją, kuris gali, yra pajėgus atlikti egzistencinius pasirinkimus, o ne veikėją, kuris kažkaip priklauso egzistenciniam pasirinkimui. Apie senąjį filosofinį subjektą, veikėją, kurio naujasis vardas M. Wittig teorijoje – „lesbietė“.

¹⁸ Bandant rekonstruoti tekstą atgal, veikiausiai niekas neatspėtų, jog ten, kur „apykaita“, būta ne, pvz., *circulation*, bet *economy*; tuo labiau kad *economy* irgi yra poststruktūralistinių tekstų *terminus technicus*.

IŠVADOS

Atliktos analizės pagrindu, pagaliau galima suregistruoti aptiktus vertimo defektų tipus:

- (a) J. Butler teorijos, jos specifinių terminų nesupratimas;
- (b) bendrai filosofinių idėjų, aliuzijų, metaforų, užuominų, sąvokų neatpažinimas ir nesupratimas;
- (c) sakinio konstrukcijos, jo dalių ryšio, t. y. sintaksės nesupratimas;
- (d) pradanginti (arba neleistinai supaprastinti lietuvinant) terminai ar sakinio dalys;
- (e) be reikalo įterpti žodžiai ar frazės, apsunkinantys, o ne palengvinantys skaitymą;
- (f) savavališkai nemotyvuotai pakeistos žodžių reikšmės („co-extensive“ – „koegzistuojantis“, „challenge“ – „pokyčiai“, „assemblage“ – „sąranga“, „analysis“ – „įžvalga“...);
- (g) vertimas neišverčiamų ir seniai įsitvirtinusių terminų, kurių versti nereikia (pvz., kelesiose vietose išverčiama „substancija“);
- (h) savavališka skyryba (arbitralus ir nenuoseklus kursyvo / kabučių sukeitimas, panaikinimas ar įvedimas).

Kiek ir kokio pobūdžio klaidų, netikslumų (nuo smulkių iki fundamentalių), iškraipymų, nesupratimų, praleidimų ir „kūrybinių interpretacijų“ reikia indukciniam apibendrinimui vertinant akademinio produkto kokybę? Manychiau, maždaug tiek. Tarp originalo ir šio jo vertimo, perfrazuojant J. Butler – *a radical discontinuity*, radikalus pertrūkis (R. Bertašavičiūtė verstu „ nėra jokio ryšio“ ir būtų vėl neteisi: ryšys yra, tačiau menkas ir nepatikimas). „Vargas dėl lyties“ tampa bereikalingu, net kenksmingu *vargu*, kurio rezultatas – nepaskaitomas, originalą obfuskuojantis ir klastojantis tekstas, pratęsiantis liūdną labai blogų filosofinių vertimų tradiciją, kuriai priešintis faktinė akademinė etika anaipol neskaitina.

Gauta 2020 05 11

Priimta 2020 06 01

Literatūra

1. Borges, J. L. 2000. „Griuvusių rate“, iš *Fikcijos*. Vert. Tomas Venclova. Vilnius: Baltos lankos.
2. Borges, J. L. 2013 (1940). *The Circular Ruins*. Dapía, Silvia G. 'Jeff's Borges web site: The Circular Ruins (archived version)'. Archived from the original on 26 September 2013. Retrieved 28.10.2006.
3. Butler, J. 1999 (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge: New York and London.
4. Butler, J. 2004. *Undoing Gender*. Routledge: New York and London.
5. Butler, J. 2017. *Vargas dėl lyties. Feminizmas ir tapatybės subversija*. Vert. Rima Bertašavičiūtė. Vilnius: Kitos knygos.
6. Jonkus, D. 2018. „Klaidinantis M. Merleau-Ponty knygos vertimas“, *Problemos* 94: 194–196.
7. Kačerauskas, T. 2011. „Ar vertimas – kūrybos industrijų veikla? M. Heideggerio vertimo atvejis“, *Santalka: filosofija, komunikacija* 19(2): 98–107.
8. Kačerauskas, 2012. „Filosofijos tekstai liuanistininiu aspektu“, *Filosofija. Sociologija* 23(1): 51–59.
9. Kaziliūnaitė, A. 2018. „Vargas dėl Butler“, iš *Lietuvos filosofų draugija*. Prieiga per internetą: <https://filosofai.lt/ausra-kaziliunaite-vargas-del-butler/> (žiūrėta 2020.05.05).
10. Kovtun, A. 2012. „Vertimas kaip loci communes projekcija“, iš *Česlovo Milošo skaitymai* 5: 61–67.
11. Kukis, P. 2017. „Radikalusis poststruktūralizmas prabyla lietuviškai“, *Šiaurės Atėnai* 6(1262).
12. Stasiulis, N. 2018. „Dėl M. Heideggerio veikalo *Būtis ir laikas* vertimo“, *Logos* 52: 118–129.
13. Stasiulis, N. 2016. „Keletas pastabų dėl veikalo „Gamtos filosofija“ ir jo skyriaus vertimo“, *Logos* 86: 96–100.
14. Žukauskaitė, A. 2002. „Tapatybė ir pakartojimas“, *Filosofija. Sociologija* 13(2): 48–52.

NIDA VASILIAUSKAITĖ

Judith Butler in Lithuanian: Translation Trouble, or Rather Misery

The article deals with problems of academic translation in Lithuanian academic community, represented by a particular case: Judith Butler's *Gender Trouble* (1990) appeared in Lithuanian a few years ago, in 2017. The translation happens to be extremely bad on many levels, yet nobody has pointed it out publicly. My aim here is to fill this gap by providing extensive close reading of both texts and comparative analysis. In hope to encourage new, more self-reflective practices.

Keywords: gender, identity, feminism, philosophy, translation